

Узроци светске економске кризе су врло комплексни и предмет су истраживања огромног броја истраживача из више научних дисциплина. Широм света написан је огроман број радова посвећен узроцима и последица те кризе, а сигурно је да ће их бити још знатно више, поготову ако се та криза одужи, што је, нажалост, врло вероватно. Све је више радова који убедљиво доказују да је тзв. светска економска криза последице тешке друштвене кризе, кризе вредносног система, кризе морала, кризе демократије, кризе међународних институција и сл. Због тога, потпуно је бесмислено говорити о светској финансијској кризи. Нема пуно смисла и доказивања да је у питању само светска економска криза. Наиме, ако се не прихвати закључак да је у питању свеукупна криза савремене цивилизације Запада која се прелила на све делове света, све мере које се предузимају не би допринеле превазилажењу тзв. светске економске кризе. То поготову важи у случају САД, где је тзв. финансијска криза почела и где је ескалирала у економску кризу која се прелила у друге делове света, поготову у оне земље које су имале исти или сличан вредносни систем, као што је случај са Великом Британијом. Економисти често истичу да је нуклеус светске економске кризе – криза тзв. хипотекарних кредита. Међутим, они прећуткују или не знају да су запослени у банкама које су давале те кредите, као и запослени у разним ревизорским и рејтинг кућама често обмањивали потенцијалне кориснике тих кредита, убеђивали их да они могу њих отплаћивати, иако су знали да то неће бити могуће. Дакле, због неморала запослених у банкама и рејтинг кућама, дошло је до тзв. хипотекарне кризе. До ње је дошло и због све веће неправде у расподели прихода оствареним динамичним привредним активностима која се испољава у симболичном или никаквом расту доходака огромног процента запослених и, истовремено, енормним растом прихода менаџера и власника капитала. У последњих двадесетак година, тј. пре и после прихватања тзв. „Реганомике“ у САД и тзв. „Тачеризма“ у Великој Британији, економска наука је у тим земљама свесрдно пропагирала екстремни неолиберални капитализам, који је, како нобеловац Јозеф Штиглиц каже, имао врло озбиљну системску грешку која је морала довести до тешких деформација која, ако се поново настави форсирање тог модела, може довести до колапса тог типа капитализма. Врло је вероватно да би до колапса већ дошло да нису упумпани огромни износи средстава како у сферу услужног, тако и у сферу производног сектора. Нажалост, економска наука у тим, али и у другим земљама имала је огроман допринос у енормном пропагирању тог модела чије су основне карактеристике дерегулација привредних токова, искључење државе у сфери привреде, потпуна доминација тржишта (тзв. „тржишни фундаментализам“), максимална либерализација спољне трговине (боље рећи увоза), максимална либерализација страних директних инвестиција, свеобухватна приватизација и сл. Уместо капитализма у коме је

доминирала Кејнзова макроекономска политика, на сцену је ступила политика коју су пропагирани тзв. „момци из Чикага“ на чијем је челу био чувени нобеловац Фридман. Њихово учење су прихватили Роналд Реган и Маргарет Тачер, а доследно су их у томе следили Клинтон и Блер, а до скоро је то примењивао и Гордон Браун. И један од најутуцајнијих немачких филозофа Јирген Хабермас с правом истиче да је „друштвено-дарвинистички потенцијал слободног тржишта проглашен за неприкосновени принцип и да су на Западу победили фундаменталисти слободног тржишта и то се сада одражава не само на политику према друштву него и на спољну политику“. Он истиче да су сви они „изгледа поверовали једино да неолиберализам представља врхунац светске мудрости и да се, ето, дошло до вечне истине“.

У 1990. години усвојен је, од стране ММФ, Светске банке и Министарства за финансије САД, тзв. Вашингтонски споразум који прописује 10 ставова које би земље Латинске Америке требало да примењују при вођењу економске политике ако претендују на добијање нових кредита. Након што је тај програм практично наметнут земљама Латинске Америке, ових „десет божјих заповести“ су наметнуте и земљама у транзицији и половини постојећих земаља. У њему је било и добрих препорука, али су доминирали приватизација, либерализација спољне трговине и страних директних инвестиција и дерегулација привредних токова. И као што ових дана рече наведени филозоф Хабермас „централна порука тзв. Вашингтонског концензуса гласи: „trickl dawn“ тј. пустите да богати постану још богатији, а неке мрвице ће онда већ да стигну до сиромашних“.

Са повећањем броја земаља који су милом или „сугестију ММФ-а, Светске банке и САД прихватили правила Вашингтонског концензуса, односно неолиберализам, преговори о стварању трећег стуба „светског тројства“ – Светске трговинске организације добијали су све веће шансе за успех и почетком 1995. ступила је у живот ова органиација која свим чланицама, али и земљама кандидатима за чланство, намеће либерализацију спољне трговине и страних директних инвестиција. Број чланица се врло динамично повећавао – са 104 на 154 до краја 2008. године.

Све важније земље у развоју, сем Кине и Индије су милом или по „сугестији“ ММФ, Светске банке и САД прихватиле концепт вођења економске политике који препоручује Вашингтонски консензус, односно модел неолиберализма.

Свим земљама у транзицији, сем Словеније, био је наметнут концепт реформи и правила вођења економске политике који предлаже Вашингтонски консензус, односно модел неолибералног капитализма. То, наравно важи и за Србију која је почетком 2001.

године прихватила модел реформи и економске политике које су наметали ММФ, Светска банка и Светска трговинска организација (иако она није била и још увек није чланица ове Организације).

Поред либерализација спољне трговине, која се знатно више користила у развијенијим него неразвијеним земљама, форсирана је и либерализација страних директних инвестиција која је највише користила све моћнијим и све бројнијим транснационалним компанијама, пре свега из развијених земаља. У деведесетим годинама прошлог, а посебно у првих осам година овог века дошло је до либерализације протока тзв. спекулативног капитала.

Захваљујући чињеници да је долар остао једина резервна валута, огромном приливу страног капитала по бројним основама, САД су две деценије трошиле знатно више него што је износио њихов бруто домаћи производ, што се испољава кроз огроман дефицит текућег рачуна платног биланса. Трошење будућег дохотка постала је пракса на свим нивоима у тој земљи – од појединца, породице, компаније и државе у целини. Све већа разлика између укупног прилива страног капитала у земљу од његовог укупног одлива, омогућавао је вишегодишње веће трошење од створеног БДП. Због тога се вредност акција и некретнина у САД енормно повећавала. Захваљујући огромном приливу страног капитала у банке на територији САД, створен је и огроман кредитни потенцијал, па су банке преко своје агресивне кампање доказивале да ће цене станова и кућа динамично расти и да је рационално узети кредит за њихову куповину или изградњу. И као последица свега тога, однос износа приватних дугова према БДП од почетка осамдесетих година прошлог века, закључно са 2008. годином, повећала се са 183% на чак 290%. Дугови домаћинства према БДП су се истовремено повећали са 48 на 100%. И баш због тога, врло компетентни стручњаци сматрају да напори федералних резерви да побољшају ликвидност имају само ограничено дејство. Огроман прилив страног капитала у САД омогућавао је и раст јефтиног увоза, што је гушило домаћу индустрију и доводило до огромног спољнотрговинског и платног дефицита, стимулисало трошење и дестимулисало штедњу, што је све скупа морало да доведе до тешке економске кризе. Због те кризе, изгубљеног поверења у вези са тим, суморне будућности коју најављују и ММФ и низ врло угледних економиста, Американци поново уче како да поново постану штедљиви, али ако се штедљивост заиста развије, настаће познати Кенсов парадокс – анемична тражња и због тога немогућност оживљавања привредне активности.

У САД, државни сектор је максимално замењиван приватним сектором. Сprovedена је приватизација чак и пензијског и здравственог осигурања, јавног саобраћаја, снабдевања енергијом, школства, универзитетског образовања, културе, писаних и електронских медија, па чак и затвора и делова армије. Крупан капитал, односно ТНП постају све моћнији актери у свим областима друштвеног живота. Оне битно утичу на

стварање јавног мњења. Култура, образовање и наука све више зависе од интереса ових компанија. Демократија запада у све већу кризу. Капитал постаје све доминантнији у односу на политику. Политика је све више оријентисана на реализацији остварења интереса домаћих ТНК, посебно када је у питању стварање наднационалног, односно слободног светског тржишта. И као последица свега тога, неједнакост у приходима и богатству између врло малог процента богатих и огромног процента сиромашних или релативно сиромашних бива све већа, што има низ негативних економских и социјалних последица. Због свега наведеног, криза је морала добија драматичне размере.

Све у свему, статистички изражен импресиван раст БДП у САД није био заснован на здравим економским и друштвеним темељима, те је као последица тога, морала доћи друштвена и економска криза. За време процвата неолиберализма у САД, низ економиста, на челу са чувеним М. Фригманом су добијали Нобелове награде. Након смрти, у кампусу Чикашког универзитета, Фридману је подигнут споменик. Пре неколико месеци, велика група професора и асистената са тог универзитета је садашњем руководству предала петицију са захтевом да се тај споменик склони, јер је израз „једноумља“. Многи интелектуалци, пре свега у САД, али и у другим земљама, чак истичу да економисти уопште не заслужују Нобелове награде, а многи захтевају да неки од оних који су их добили (захваљујући пропагирању неолиберализма и тржишног фундаментализма) врате ове угледне награде.

Као што смо напоменули, под огромним утицајем САД, у већој или мањој мери неолиберализам је прихваћен у врло великом броју земаља. Подсећам да је М. Фридман земљама у транзицији, почетком деведесетих година прошлог века поручивао: „приватизујте, приватизујте и само приватизујте“, али почетком овог века, признао је да је погрешно, констатујући да сада схвата да је важније створити правну државу, јер су без ње ефекти приватизације, најблаже речено врло проблематични. Сад су САД агресивним методама „извозиле“ свој неолиберални модел друштвеног и економског начина живота и сем раније наведених земаља, тај модел нису, или су само делимично прихватиле неке земље Европе и Југоисточне Азије, а од почетка овог века, након горког искуства, посебно Аргентине, тај модел је напустио читав низ земаља Латинске Америке.

Економска и друштвена криза која је у САД добила драматичне размере и којој се не види крај, као што смо напоменули, прелила се у све делове света и практично у све земље, а посебно у Исланд, Летонију, Литванију и Мађарску па и Словачку, а на подручју Балкана у Хрватску, Црну Гору, Србију, Бугарску, Румунију, па и Грчку. Трагикомично је да је чувени енглески универзитет Кембриџ у коме је концентрисана огромна универзитетска елита велике Енглеске остао без 300 милиона фунти које је због високе камате, уложио у банке Исланда. Широм света, како међу политичарима тако и међу

научним радницима из више друштвених наука, истиче се да је неолиберализам био тежак промашај и да је донео много више штете него користи, те је због тога изгубљено поверење народа и да га због тога треба што пре напустити. У том погледу, међу најутицајнијим политичарима, посебно се истиче француски председник Саркози који каже следеће: „Са саморегулацијом је свршено, са лесе фером је свршено, са идејом о свемогућем тржишту које је увек у праву је свршено, па нам је стога преко потребно преуређење капитализма“.

Постоји огроман број врло угледних светских економиста који су у даљој или ближој прошлости жестоко критиковали глорификацију тржишта. Наведимо само неке од њих.

Ако бисмо говорили о истакнутим економистима који су у даљој прошлости критиковали глорификацију тржишта, требало би истаћи Карла Полоњи који је пре нешто више од 50 година у својој класичној студији *Велика трансформација* написао: „Наше је становиште да идеја о саморегулаторном тржишту представља чисту утопију. Таква институција не би могла да постоји ни у једном добу, а да не уништи људску или природну супстанцу заједнице; она би човека физички разорила, а природну околинду опустошила“.

Чувени, вероватно последњи живи економиста универзалац, добитник Нобелове награде за економију (1970), поборник кензијанске макроекономске политике, почетком марта текуће године изјавио је следеће:

а) сада видимо колико је Милтон Фридман грешио тврдећи да тржиште може да се регулише само,

б) данас схватамо колико је Реган погрешио када је изјавио да влада није решење – већ проблем,

с) данас се идеологија која је била доминантна последњих деценија показује као погрешна,

д) данас сви схватају да, супротно претходном уверењу, проблем не може да буде решен

без учешћа државе, односно владе,

е) данас поново прихватамо Кејнсову идеју по којој пореска политика и дефицитарна потрошња играју главну улогу у вођењу тржишне привреде,

ф) волео бих да је Фридман поживео да види како је његов екстремизам допринео уништењу његових идеја,

г) ово је засигурно најгора ситуација у којој су се САД и остатак света нашли од Другог светског рата, а у неким секторима, као што је тржиште некретнина – ситуација је још драматичнија,

h) тренутна предвиђања по којима ће до делимичног опоравка доћи у другој половини 2009, нису реалистична и не верујем да ће опоравак наступити пре 2012, а можда чак и 2014. године.

Чувени индијски економиста и филозоф, добитник Нобелове награде за економију (1998) професор на Харварду и саветник неких земаља и институција, у циљу минимизирања негативних ефеката светске економске кризе, почетком ове године изјавио је следеће:

а) неопходан је добар савез државе и тржишта,

б) не можемо искључиво да зависимо од тржишне економије,

с) држава такође има улогу коју треба добро да одигра,

д) порекло ове кризе је у елиминисању регулативе под председником Бушом, а касније

Реганом и Клинтоним,

е) у току тих година елиминисани су механизми контроле који би ограничавали стварање прљавих актива, попут оних који су урушили банкарски систем,

ф) било је огромних недостатака одговорности и неопходно је да држава успостави потребне регулативе,

г) тржиште може да буде динамичан инструмент економског напретка, то треба признати и нема разлога да се одбаци, али треба регулисати његово функционисање,

н) тржишној економији је неопходно узајамно поверење, а када се оно уништи, као што је случај сада, веома га је тешко обновити,

и) оно што је почело као мала криза, увећало се због дубоког неповерења финансијских институција према остатку привреде,

ј) ММФ-у, Светској банци и осталим институцијама насталим у Бреонвудсу, потребна је дубока ревизија,

к) све више је јасно да је финансијска стабилност заједнично добро и да према томе треба да уложимо велики координирани напор да бисмо то постигли.

Наведимо и неколико запажања Наома Чомског, кога су Forin policy и енглески Prospect у 2005. години ставили на сам врх ранг листе водећих научника планете, а који је у управо објављеној књизи *Пропале државе, насиље власти и напади на демократију* истакао следеће: „САД су добиле карактеристике пропале државе и осећају недостатак демократије“, те да је у њима „економска политика дефинисана од финансијских институција и особа које су довеле земљу до пропасти и још воде у пропаст добар део света, те је и та економска политика усмерена да обогати мали сегмент становништва“.

Могли бисмо навести још велики број налаза, ставова и песимистичких прогноза који говоре о времену трајања те такозване светске економске кризе.

Битно је нагласити да је она и до сада произвела низ тешких економских и социјалних последица које ће се временом само повећавати. Међу најтежим последицама су:

- a) смањење светског бруто домаћег производа,
- b) повећање незапослености,
- c) смањење волумена, а поготову вредности светске трговине производа и услуга,
- d) битно смањење страних директних инвестиција,
- e) све теже добијање кредита у иностранству и западање у дужничку кризу читавог низа земаља,
- f) смањење прилива девиза по основу дознака радника запослених у иностранству,
- g) протекционизам који практикује све већи број земаља,
- h) све веће губљење поверења, нарочито после самита Г-20 одржаног почетком априла текуће године,

і) криза Светске трговинске организације, поготову након наговештаја највећег поборника слободне светске трговине САД - да се могу повући из те организације.

С обзиром на тему наше расправе, истаћи ћу само да ће, по процени Светске трговинске организације, у 2009. години, физички обим светске трговине бити за преко 9% мањи него претходне године. Имајући то у виду као и да ће, по пројекцијама Светске банке, цене низа производа – од нафте, обојених метала, производа црне металургије, па све до аутомобила и низа услуга у 2009. години бити знатно ниже него у 2008. години, јасно је да ће вредност светске робне трговине и трговине услугама бити знатно мања него што је била претходне године. То је већ и сада тешко погодило, а још ће теже погодити земље које имају врло високе тзв. извозне коефицијенте, као што су Хонг-Конг, Сингапур, Ирска, Белгија, Холандија, Словачка, Мађарска, Словенија, Малезија и др. То ће тешко погодити земље у чијој структури извоза врло високо учешће имају нафта, обојени метали, производи црне металургије, природног каучука и сл, поготову ако су њихови извозни коефицијенти врло високи. Наравно да ће то тешко погодити и земље у чијој структури девизног прилива врло високо учешће имају и приходи од извоза услуга, као што је случај са Египтом, Грчком, Панамом, Хрватском, Кипром, Кубом и сл.

У огромним тешкоћама ће се наћи десетак екстремно високо задужених земаља, а биће и у још већој немогућности да обезбеде нове кредите, да би њима покрили бар издатке за сервисирање постојећих спољних дугова. Још већи број земаља, због врло вероватног смањења извозних прихода и релативно високог спољног дуга и високог износа доспелих обавеза по основу сервисирања тих дугова – наћи ће се у статусу високо задужених.

На крају, десетак земаља од Индије, Вијетнама, Кине, па до Србије биће погођене врло вероватним осетним смањењем дознака њихових грађана који раде у иностранству, јер ће велики број људи остати без посла.

Ових дана, ММФ је изнео суморну процену негативних ефеката глобалне економске кризе у овој години. Стручњаци ове институције процењују да ће се светски БДП у овој години смањити за 1,3%, што је највећи пад од завршетка Другог светског рата. Они процењују да ће БДП у Јапану бити смањен за 6,2% у Немачкој за 5,6%, Италији 4,4%, В. Британији 4,1%, у Француској 3%, у еврозони 4,2%, у САД за 2,8%. Они констатују да је глобална економија у тешкој рецесији изазваној финансијском кризом и акутним губитком пословног поверења. Они предвиђају да ће последица тешке економске кризе бити и масовно бежање инвеститора из земаља у развоју, да ће доћи до драматичног скока незапослености и да ће се светска трговина смањити за 11%. Извршни директор

те институције констатује да ће „2009. година бити ужасна за текући глобални финансијско-економски поредак, са благо назначеним опоравком негде током 2010. године, када би раст светског бруто домаћег производа требало да износи 1,9%“. Ако се има у виду да је ММФ само пре неколико месеци (за свет у целини) за 2009. годину прогнозирао привредни раст од 3,9%, поставља се питање да ли се може веровати његовој процени да ће у идућој години доћи до благог опоравка светске привреде.

Због свега наведено, огроман број озбиљних земаља предузима дугорочне и краткорочне мере у циљу минимизирања негативних ефеката светске економске кризе, смањења светске трговине, смањења страних директних инвестиција и врло вероватно смањења дотока осталих облика страног капитала.

Поред низа раније изнетих проблема који прате и који ће пратити напоре развијених земаља да изађу из економске кризе и у вези са тим улагања огромних финансијских средстава, поред раније наведених, поставља се низ других врло важних питања као што су:

1. да ли је реално очекивати да ће се брзо повратити тешко пољуљано поверење како привреде, тако и становништва,
2. да ли улагање тих огромних средстава *de facto* значи спасавање и наставак досадашњег неолибералног концепта капитализма,
3. колико ће времена проћи док се дође до прихватљивог концепта тржишног капитализма уз оптималну регулацију, пре свега сектора банкарства,
4. неће ли улагање огромних средстава у циљу спасавања посрнутих банака и компанија стимулисати банке и компаније, осигуравајућа друштва и сл. да олако улазе у хазардне активности рачунајући да ће их, у случају неуспеха, држава спасавати (тзв. морал-хазард),
5. како обезбедити да се средства која су до сада државе уложиле и које ће убудуће

улагати у циљу изласка из економске кризе, заиста у предвиђено време вратити,

6. неће ли у случају невраћања уложених средстава у предвиђеном року, у време изласка из кризе и успона привреде, доћи до ескалације инфлације,

7. шта ће се дешавати са банкама, предузећима, осигуравајућим друштвима и сл, која су у време кризе прешла у већинско власништво државе док буду у том статусу и да ли је реално, па и оправдано да се она касније поново успешно приватизују, и на крају,

8. да ли је реално очекивати да ће улагање финансијских средстава дати очекиване резултате ако је у питању друштвена криза пре свега у САД и ако се ништа озбиљније не предузме да се та криза превазиђе.

Ефекти светске економске кризе на Србију

Због дефектног друштвеног и економског система који је Србија практиковала више од 50 година, распада земље, санкција УН, дезинвестирања у последњих петнаестак година прошлог века, ваздушне агресије НАТО-а, привреда Србије је крајем прошлог века била у катастрофалном стању. Након значајног друштвеног преврата, у периоду од почетка 2001, закључно са крајем 2008. године, само по основу нето спољног задуживања, нето текућих трансфера, страних директних инвестирања, порт-фолио и других инвестиција – на подручју Србије (без Косова) слило се преко 62 милијарде долара, а остварен је, поготову ако се има у виду врло ниска стартна основа, врло скроман раст БДП – по просечној стопи раста од око 5,5% и тај раст се заснивао пре свега на расту БДП у сектору услуга, а он се заснивао на енормном расту увоза и енормном расту прилива страног капитала по низу основа. Уз то, овај раст је био праћен следећим врло неповољним резултатима:

а) енорман раст увоза робе и услуга који је у доларској вредности у 2008. години био 7,56 пута већи него 2000. године,

б) фантастичан раст увоза робе коју је у 2008. прешао 22,2 милијарде долара и био је

6,87 пута већи него 2000. године,

с) још већи раст увоза услуга који је у 2008. био за чак 10,2 пута већи него 2000. године,

д) дефицит у размени робе са иностранством је у 2008. достигао 11,256 милијарди долара и био је 7,1 пута већи него 2000,

е) уместо суфицита у размени услуга са иностранством који је у 2001. износио 244 милиона долара, у последње четири године Србија бележи дефицит који је у 2007. достигао 347,2, а у 2008. је износио 255 милиона долара,

ф) дефицит у размени робе и услуга је у 2008. достигао је 11,51 милијарди долара и био је готово осам пута већи него пре осам година,

г) дефицит текућег рачуна платног биланса је драматично ескалирао – са 153 милиона долара у 2000. на чак 8,72 милијарди долара у 2008. години и да није дошло до светске економске кризе, у Србији која је по низу основа смањила вредност увоза у последњем кварталу прошле године, он би вероватно прешао 10 милијарди долара,

h) спољни дуг, и поред отписа око 4,5 милијарде долара и привременог враћања дуга ММФ-у и делом дуга Светској банци у износу од 1,3 милијарде долара, на крају 2008, износио је чак 30,7 милијарди долара, тј. био је за више од 19 милијарди долара већи него крајем 2000. године, а по једном становнику је повећан са 1.444 на 4.150 долара.

Имајући у виду све претходно наведено, мора се поставити питање зашто су, и поред високог прилива страног капитала, остварени разочаравајући резултати у сфери привредних, спољно-економских и спољно-финансијских перформанси. ММФ и бројни неолиберали Србије истичу да је то последица застоја у реализацији концепта реформи и мера економске политике који су прихваћени 2001. године. За мене и за малу групу економиста није било, нити сада има дилеме и од 2001. године, па до данас сам доказивао и показујем да је прихваћени модел реформи имао врло озбиљну конструкциону грешку која је морала да произведе све наведене неповољне резултате.

У више радова током 2002. и 2003. године сам предлагао да се тај модел напусти и да се прихвати неки адекватнији, сличан словеначком моделу. Међутим, због закључења споразума са ММФ-ом о тзв. продуженом финансирању и убеђености самозваних „визионара“ привредних реформи да је тај модел, у основи заснован на неолиберализму, једино прихватљив, на моје апеле нико није обраћао пажњу. Сада је већем броју економиста јасније да је осмогодишња примена тог модела у Србији морала довести до тешких економских и социјалних последица, само је било питање када ће оне ескалирати и довести до слома, сличног оном који се догодио у Русији (1998) или у Аргентини (2001). Мала је утеха да се слично дешавало и у Естонији, Летонији, Литванији, Мађарској, па и у Румунији и Словачкој које су, такође, катастрофално задужене и чија је привредна ситуација врло тешка, те су и све оне први кандидати из ЕУ да објаве државни банкрот. Није велика утеха што је слична ситуација и са Хрватском и Црном Гором.

Осмогодишње форсирање модела реформи и мера макроекономске политике, који је у основи био заснован на неолиберализму имало је за последицу тешке деформације и тражње, а још више понуда девиза, што је резултирало у све прецењеној вредности динара и то је имало тешке економске последице које само делимично илуструју претходно наведени подаци. Сумарна синтетска последица примењиваног модела реформи и мера економске политике јесте да је Србија постала дрогерски зависна од све већег прилива страних средстава. На то указују чињенице да се она прошле године додатно задужила у износу од преко 8 милијарди долара и да је морала да обезбеди прилив страног капитала којим би се покрио дефицит текућег рачуна платног биланса и сервисирање спољног дуга у укупном износу од око 15 милијарди долара. И поред огромног задуживања и високог прилива девиза по основу текућих трансфера и страних директних инвестиција, она је морала да потроши 2 милијарде и 350 милиона долара девизних резерви, како би покрила укупне девизне издатке у тој години.

Стручњаци ММФ су у пролеће 2007. године констатовали да су три највећа проблема Србије:

- a) огроман дефицит текућег рачуна платног биланса,
- b) нетрансформисан, гломазан државни сектор,
- c) спољни дуг и висок степен спољне задужености.

Овим налазима, тадашњи званичници уопште нису поклањали пажњу. Једино што су учинили јесте, гле апсурда, да су укинули Министарство за економске односе са иностранством.

Крајем 2007. године, главни економиста Европске банке за обнову и развој је, на бази детаљне статистичке анализе, утврдио да Србија спада у групу од шест земаља у транзицији које су најрањивије када су у питању негативни ефекти, како се тада говорило, светске финансијске кризе. Нисам приметрио да је, сем мене, том налазу било ко поклатио већу пажњу.

У међувремену, наведени проблеми и рањивост Србије када су у питању негативни ефекти светске економске кризе су се осетно појачали током 2007. и 2008. године, али званичници ни томе нису поклањали нужну пажњу. Колико су званичници Србије који су задужени за економску политику били „изгубљени у времену и простору“, постало је јасно када су, у условима када је светска финансијска криза добила сва обележја светске економске кризе, па и друштвене кризе, почетком октобра, два потпредседника владе, задужена за привреду, изјавили да нас та криза неће погодити, а један од њих је тврдио да ћемо од ње имати чак и користи (што сам оштро критиковао на Саветовању економиста одржаном у Новом Саду средином октобра прошле године).

Сва рањивост привреде Србије и њених економско-финансијских односа са иностранством дошла је до пуног изражаја од момента када се тзв. светска финансијска криза претворила у светску економску кризу, тј. од почетка октобра 2008. године. Од тада, па закључно са крајем априла ове године, Србија се сусреће са огромним проблемом немогућности добијања нових кредита из иностранства. Прилив девиза по основу продаје предузећа странцима и грин филд инвестиција такође се осетно смањује, што је последица светске економске кризе, али и врло ниског кредитног рејтинга Србије. Прилив девиза по основу текућих трансфера је такође смањен, (за око 6,6%) а посебно је смањен по основу извоза робе и услуга – за око 21,2%, тешко је доказати, али има низ индикација да се не мали износ шпекулативног страног капитала повукао из Србије. Све то, имало је за последицу, чак и у условима знатног смањења увоза робе и услуга (за око 25,4%), осетно већи укупан одлив од укупног прилива девиза (за око 200 милиона долара), што је довело до осетне депрецијације екстремно прецењеног динара. Она би, наравно, била још већа да НБС није у последња три-четири месеца прошле године продала око 900, и у прва два месеца текуће године нешто преко 550 милиона долара, што је, по мом дубоком убеђењу, било економски потпуно нерационално, јер још увек врло прецењен динар има за последицу знатно веће штете него користи, што сам више пута протеклих година доказивао.

Све прецењенија вредност динара закључно са септембром прошле године која је била, пре свега, последица модела реформи и мера макроекономске политике, највише је допринела екстремно великој рањивости Србије када су у питању негативни ефекти светске економске кризе. Ова криза је директно и индиректно допринела брзом упадању Србије у тешку економску кризу у коју би она, истина нешто касније, и иначе упала. Није светска економска криза допринела енормном расту увоза робе и услуга у протеклих осам година. Она је чак делом допринела знатном смањењу вредности увоза, како у последњем кварталу прошле, тако и у првом кварталу ове године. Да није дошло до светске економске кризе у последњем кварталу прошле године, дефицит спољнотрговинског биланса и дефицит текућег рачуна платног биланса у тој години били би још већи. Захваљујући светској економској кризи, ови дефицити су осетно смањени, како у последњем кварталу прошле, тако и у првом кварталу текуће године. Да није било те кризе, врло је вероватно да би се интензивније обављало ново задуживање у иностранству, како крајем прошле тако и у првом кварталу текуће године, па би износ спољног дуга био још већи, а обавезе по основу његовог сервисирања би биле још веће, а оне су и сада огромне. Наиме, по изјави министра за привреду и регионални развој, Србија у овој години мора обезбедити 5,8 милијарди евра за сервисирање спољног дуга. Наравно, да нема никаквог спора да је светска економска криза знатно додатно допринела да се Србија нађе у тешкој економској и девизној кризи. Нема спора да је смањење физичког обима светске трговине, а нарочито драстично смањење цена на светском тржишту примарних производа који имају високо учешће у структури извоза Србије (производи црне и обојене металургије, производи петрохемије и сл.) имало врло велики утицај на висок пад извоза робе из Србије у последња два месеца текуће године. Светска економска криза је допринела, истина скромном смањењу девизног прилива по основу извоза услуга и текућих трансфера, односно дознака наших радника запослених у иностранству. Све то је у великој мери, директно и индиректно, допринело да индустријска производња у прва три месеца, у односу на исти период прошле године, смањена за чак готово 20%. Статистика то још не показује, али је неоспорно да се знатно смањио БДП у сектору услуга, а пошто он и БДП индустрије учествују са преко 85% у стварању укупног БДП Србије, јасно је да је и он знатно смањен. Званичници се још увек питају да ли је привреда Србије ушла у рецесију. Мој одговор на то питање је: стање привреде Србије је горе и више од рецесије, тј. она се налази у тешкој економској кризи и биће добро ако укупан БДП у 2009. години не буде смањен за више од 10%, а то се лако може десити, поготову ако не буде раста пољопривредне производње. Да је у питању тешка економска криза привреде Србије показују, поред предходно наведених, и следећи подаци:

а) просечан ниво цена за прва три месеца, у односу на децембар 2008. године виши је за 5,8% а у односу на исти период прошле године за нешто мање од 10%,

- b) неликвидност је достигла енормне размере,
- c) гомилање губитака је достигло енормне износе,
- d) број запослених радника се из месеца у месец смањује,
- e) врло мало се инвестира,
- f) све је већи број предузећа која имају све веће тешкоће да сервисирају своје спољне дугове и прети им опасност да нека од њих, по основу релативно малих узетих кредита у прошлим годинама оду у власништво страних поверилаца,
- g) у прва два месеца увоз опреме, изражен у еврима, у односу на исти период прошле године, смањен је за 27,2%,
- h) увоз сировина и репродукционих материјала, такође изражених у еврима је у прва два месеца смањен за чак 31,7%.

Сама чињеница да је дошло до драстичног пада индекса најквалитетнијих акција BELEX 15, односно цена акција најбољих предузећа Србије, такође указује да се привреда Србије налази у великој кризи, мада и у овом случају утицај светске економске кризе врло велик.

Због свега наведеног, а посебно због процена да Србија, боље рећи њена предузећа по основу сервисирања спољног дуга морају ове године обезбедити око 5,8 милијарди евра, односно прерачунато у доларе, око 7,7 милијарди, она ће се врло вероватно наћи у ситуацији екстерне неликвидности, односно дужничке кризе. Стичем утисак да Влада томе не поклања довољну пажњу. Истина, она је, вероватно, обезбедила 2 милијарде евра за ову и милијарду евра за идућу годину преко стенд-бај споразума са ММФ-ом. Међутим, морам поново нагласити да тај аранжман има низ минуса о којима званичници

уопште не говоре. Подсећам да је чувени нобеловац Штиглиц, шеф тима експерата које је изабрао генерални секретар УН, приликом посете Београду почетком 2001. године поручио следеће: „Постоје бројни случајеви који показују да савети ММФ-а нису у складу са интересима земље којој су упућени. Зато се морате дипломатски супроставити „шок терапеутима“ и „монетарним фундаменталистима“ из ММФ-а бранећи властите интересе. Јер, улог у транзицији је много већи од економије; у питању је развој целокупног друштва“.

Исти економиста је у својој књизи *Противречности глобализације* жестоко критиковао ММФ за његов допринос кризи земаља Југоисточне Азије (1997-97), а нарочито у случају катастрофалне транзиције у Русији (у периоду 1990-98) и њеног привредног слома (1998). Његова основна порука у тој књизи јесте да су више успеха у транзицији имале оне земље које нису следиле спољне диктате, ММФ-а и других, које су обезбедиле социјалну кохезију, које су питање становништва ставиле у први план, које су промене спроводиле поступно, по сопственом плану, које су, коначно, тежиле балансу социјалне правде и економске ефикасности. Његова поента у овој књизи јесте жестока критика идеологије слободног тржишта, идеологије диктата из тзв. Вашингтонског консензуса.

Добитник Нобелове награде за економију Едвард Прескот је пре неколико година изјавио „да ММФ и Светска банка доносе више штете него користи светској привреди и да би их требало укинути, јер политика ових институција, која се састоји од одобравања све већих зајмова земаљама у кризи, је исто што и давање дроге човеку зависном од кокаина“.

У јавности Србије потпуно је прошла незапажена изјава Штиглица, од пре два месеца приликом посете Србији, а која гласи: „Државе попут Србије које су склопиле стенд-бау аранжман са ММФ-ом нису имале неке велике користи од тога, а то се види по стању економије у тим земаљама пре и после ММФ-а“. Он даље истиче да ММФ од тих земаља тражи да се њихове централне банке фокусирају на смањење и одржавање што ниже инфлације, док су финансијска стабилност, раст, развој и раст запослености били запостављени.

На крају када се говори о критикама политике ММФ-а, додајмо да је ових дана амерички економиста Џејмс Галбрајт (син чувеног економисте Џона Кенета Галбрајта и рођени брат Питера Галбрајта, првог америчког амбасадора независне Хрватске) добронамерно сугерисао Хрватској да не склапа споразум о кредиту са ММФ-ом и то је образложио следећим речима: „Обраћате се за помоћ институцији која је врло ограничених интелектуалних капацитета и способности и која има један те исти рецепт. ММФ никад

није био толико значајан и важан као што се представља, само што су се наметнули одређеним регијама, као што је ваша, где се настоји приказати као неизбежни и незаменљиви, иако међу економским интелектуалцима не ужива углед“. На крају, он истиче „да ће мере које ће ММФ тражити истицати као једине и могуће у конкретnoj ситуацији, па ће уследити мере резања и штедње које се увек свде на ново смањивање социјалних права“.

Ради пуне истине, требало би напоменути да је ММФ ипак у последњи неколико година, бар на речима, променио своју филозофију и своје инсистирање на само оним мерама којима се сузбија инфлација. Под утицајем свега што се дешава, пре свега у САД, и жестоких критика на рачун његове „економске филозофије“, ММФ, поред монетарне стабилности и ниске инфлације (без обзира на „цену“ тога), у фокусу одрживе макроекономске политике ставља и развој институција, владавину права, добро макро владање, а уважава и институционално наслеђе и подстицајне и ограничавајуће факторе.

Без обзира на све могуће „минусе“ при закључивању stand by анаржмана са ММФ-ом, Влада Србије је, по свему судећи, једино у том споразуму видела могућност да се колико-толико „закрпи“ огромна девизна рупа у овој години. Наиме, чак ако се дефицит текућег рачуна платног биланса смањи за 25%, он ће износити око 7 милијарди долара (или око 5,3 милијарде евра). Дакле, само за покриће сервисирања спољног дуга и за покриће наведеног дефицита Србија би морала да обезбеди око 14,7 милијарди долара, или око 11,1 милијарди евра. С обзиром на то да ће девизни прилив по основу тзв. страних директних инвестиција, а поготово прилив по основу осталих инвестиција бити врло скроман, Србија, предузећа и банке на њеној територији ће бити принуђени да се боре да што већој мери репрограмирају и рефинансирају постојеће кредите и обавезе сервисирања које доспевају у овој, а поготову у следећим годинама. То ће, међутим, тешко ићи, али и због тога они морају улагати максималне напоре да се на том плану што више учини. Због претходно наведене трагичне дрогерске зависности Србије од страног капитала, сви наведени актери ће се борити да добију нове кредите, али ће и то, као што смо напоменули, због ниског кредитног рејтинга земље и светске економске кризе ићи врло тешко, па прети реална опасност да се девизне резерве смање испод прихватљивог минимума и да земља, пре свега због високог износа приватних дугова (који су крајем фебруара ове године износили око 14,86 милијарди евра) упадне у сферу екстерне неликвидности, односно дужничку кризу.

Званичници су пре извесног времена у Бечу покушали да убеди стране банке да репрограмирају дугове предузећа из Србије, али су, изгледа ипак само добили благо обећање да ће оне наставити да кредитирају та и друга поуздана предузећа.

Званичници су ових дана признали да се воде и да ће се водити преговори са Кином и Русијом око добијања кредита, али је неизвесно да ли ће се у томе успети. Они истичу да ће се држава ангажовати око добијања комерцијалних кредита, чак и за попуњавање буџетских „рупа“.

Међутим, чак и ако се остваре жеље званичника и предузећа да се добије висок износ нових страних кредита и ако се постигне успех на плану репрограмирања и рефинансирања постојећих дугова и што више одложи исплата доспелих ануитета (што је мало вероватно), поставља се низ врло непријатних питања, а ми ћемо навести, по нашем мишљењу, најважнија.

Прво, ако је Србија од 1.1.2001. до краја 2008. године користила 27,38 милијарди долара дугорочних и средњорочних кредита и 3,41 милијарду долара краткорочних кредита и ако се и, поред тога, нашла у овако тешкој економској и девизној ситуацији, поставља се питање да ли ће узимање нових кредита и одлагање сервисирања постојећих дугова у дугом року донети више штете него користи.

Друго, пошто је врло вероватно да ће вредност извоза робе и услуга и девизни прилив по основу текућих трансфера, односно дознака, бити смањени, у случају узимања нових кредита и одлагања отплате ануитета по основу постојећих спољних дугова, Србија ће се по степену спољне задужености наћи у групи врло високозадужених земаља, што ће имати низ негативних економских и социјалних последица.

Треће, ако је врло мали део до сада узетих страних кредита био употребљен у ширење извозно оријентисаних капацитета у сфери производње и у сфери услуга, и ако је врло мали део тих средстава био усмерен у развој инфраструктуре, врло је вероватно, да ће, у условима тешке економске кризе у Србији, тако бити и са коришћењем нових страних кредита.

Четврто, цене узимања нових кредита, односно каматне стопе, због много чега, о чему је било говора, биће врло високе, а питање је да ли ће они бити употребљени за производњу добара и услуга који ће се моћи реализовати, пре свега на светском тржишту, уз профитну стопу која ће бити бар на нивоу каматних стопа које прате нове кредите.

Пето, поставља се питање морала садашње генерације, садашњих званичника и менаџмента предузећа када они *de facto* задужују будуће генерације.

Због свега претходно наведеног, Србија мора прихватити оптималну стратегију управљања спољним дугом којом би се дефинисала и оптимална стратегија новог задуживања, како државе тако и предузећа.

Због огромних, рекао бих драматичних проблема са којима се Србија сусреће и са којима ће се у наредним годинама сусрети, она би морала прихватити јасну визију, односно оптималну стратегију друштвених и привредних реформи у условима светске економске кризе која ће, по свему судећи, дуже трајати. У том циљу, морају се ангажовати врхунски стручњаци из више друштвених наука, како они који живе у Србији тако и они који су се афирмисали у дијаспори. Док се не усвоје те стратегије (ако се уопште и усвоје), за 2009. годину, по мом мишљењу, требало би учинити следеће:

1. Максимално стимулисати пољопривреду, пре свега преко субвенција и повољних кредита, посебно при куповини пољопривредне механизације која је сада у врло лошем стању.

2. Преко јавних радова и националног инвестиционог плана и буџета што пре ревитализовати системе наводњавања и стимулисати њихово ширење.

3. Максимално улагати напоре и предузимати адекватне мере како би се елиминисале тешке деформације тражње, а посебно понуде девиза и предузети и друге мере како би се вредност динара што пре свела на реални ниво. Због тога, НБС би требала да потпуно обустави продају девиза на девизном тржишту, а не би требало искључити и једнократну девалвацију динара, јер у противном прети слом сличан оном у Русији (1998. године), Аргентини (2001. године) и низу других земаља што би имало тешке економске и социјалне последице.

4. Реализовати планирано смањење јавне потрошње.

5. Стварати стимулативни привредни амбијент посебно за инвестирање.
6. Максимално стимулисати стране тзв. гринфилд инвестиције.
7. Улагати максималне напоре у циљу стварања правне државе и владавине права.
8. Максимално поспешивати предузећа највеће извознике, а неке и спашавати од банкрота (као што је случај са Петрохемијом).
9. Уводити рестрикције при увозу робе широке потрошње које, у условима огромног спољнотрговинског дефицита и дефицита текућег рачуна платног биланса, својим чланицама дозвољава и Светска трговинска организација, поготову ако се зна да Србија није, а питање је када ће постати њена чланица.
10. Ако ЕУ до краја јуна ове године не одмрзне примену Споразума о стабилизацији и придруживања, Србија би требало да поништи своју, с правне тачке гледишта апсурдну, а са економске проблематична одлуку о једностраној примени тог споразума.
11. Под хитно напустити праксу да се ТОП менаџмент у јавним предузећима бира по основу партијске, а не стручне подобности.

На крају, свестан сам да ови и слични предлози разних институција и стручних људи имају мале шансе да се реализују, поготову ако се зна каква нам је Скупштина, каква је Влада и да Србија *de facto* мора уважавати „сугестије“ ММФ-а. И поред тога, сматрао сам и сада сматрам својом професионалном обавезом да критикујем дефектан концепт реформи и мера макроекономске политике и да предлажем, по мом мишљењу, најважније мере како би економска ситуација Србије била боља и како она не би упала у дужничку кризу, па чак и доживела слом привреде.

Узроци и последице светске економске кризе и ефекти на Србију

Пише: Млађен Ковачевић
петак, 24 април 2009 19:00

(Аутор је Млађен Ковачевић, сарадник Института за међународну политику и привреду и редовни члан Академије економских наука)